

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ НАПН УКРАЇНИ

Стельмашук Христина Романівна

УДК 159.923.2:159.944.4-058.862

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ОСОБИСТІСНОЇ СТРЕСОСТІЙКОСТІ
ДІТЕЙ-СИРИТ**

19.00.01 – загальна психологія; історія психології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському національному університеті імені Івана Франка

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Бородій Дана Іванівна, доцент кафедри психології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Гошовський Ярослав Олександрович,
завідувач кафедри педагогічної та вікової психології
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

кандидат психологічних наук, доцент
Кравчук Світлана Леонтіївна,
старший науковий співробітник лабораторії психології
політико-правових відносин Інституту соціальної
та політичної психології НАПН України

Захист відбудеться 19 березня 2019 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070 м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м.Київ, вул. Андріївська,15

Автореферат розісланий «18» лютого 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Коробка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В сучасних соціально-економічних умовах перед людиною на різних вікових етапах її життєвого шляху виникають неочікувані ситуації, як правило стресові, які вимагають адекватного і невідкладного їх опанування, підвищення здатності протистояти таким впливам без шкоди для здоров'я.

Проблема стресу та стійкості особистості до нього привертає увагу багатьох дослідників протягом не одного десятиліття (Л.Аболін, І.Аршава, Р.Бенджамін, В.Березін, Е.Геллгорн, Р.Грін, Л.Китаєв-Смик, В.Корольчук, Р.Лазарус, В.Маріщук, Е.А.Мілерян, Е.Носенко, О.Саннікова та ін.). В психологічній науці існують різні підходи до визначення стресостійкості, однак, незважаючи на велику кількість праць із даної проблематики, немає однозначності в розумінні сутності, структури, чинників стресостійкості.

Стресостійкість як структурно-функціональна, динамічна, інтегративна властивість особистості (М.Корольчук, В.Крайнюк), що визначає здатність людини протистояти стресовому впливу, долати чи пристосовуватись до стресових ситуацій, (Б.Варданян, В.Марищук, К.Судаков) має багаторівневу детермінацію. В якості чинників, що її зумовлюють, виділяють: індивідуальну витривалість і діапазон функціональних можливостей окремих систем організму (В.Небиліцин), здатність до контролю емоцій та стійкі ознаки емоційності в структурі індивідуальності (Л.Китаєв-Смик, С.Кравчук, О.Саннікова), індивідуальний життєвий досвід особистості (О.Лактіонов, Т.Титаренко) та значущість події для неї (Л.Єрмолаєва, Н.Левітов, Ю.Сосновікова), суб'єктивну оцінку особистістю ситуації (Н.Наєнко, Ю.Некрасова, М.Тишкова); суб'єктну активність (В.Татенко); урівноваженість, впевненість у собі, низький рівень особистісної тривожності, вольовий самоконтроль (В.Крайнюк) та інші.

Найбільш вразливими, інтолерантними до негативних зовнішніх впливів, схильними до стресу є діти, й особливо така соціально й психологічно вразлива категорія, як діти-сироти (Г.Бевз, С.Березін, Ю.Бохонкова, Я.Гошовський, А.Махнач, Н.Сирота, В.Ялтонський, та ін.).

Широкий спектр таких стресогенних факторів, як психологічна травма втрати батьків (М.Солодунова, О.Чистяк), наслідки батьківської деривації (Г.Бевз, Я.Гошовський, А.Машкаринець-Бутко), відсутність соціальної підтримки (О.Смук), ізоляція від соціуму (Х.Джаримова, Й.Лангмеєр), складні стосунки з оточенням (М.Лісіна) є причиною того, що дитина-сирота перебуває в повсякденному стресі. У зв'язку з цим набуває актуальної значущості проблема визначення змісту психологічних чинників, які впливають на особистісну стресостійкість дітей-сиріт та пошуку засобів її підвищення.

Попри значну увагу науковців до проблеми й досі бракує ґрунтовного вивчення психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт. Наукова значущість та практична гострота цієї проблеми визначили мету та завдання наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснювалось у межах науково-дослідницьких тем кафедри психології

філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Психологічний вимір соціального буття особистості» (номер держреєстрації №0106U005912) та «Багатовимірність особистості: психологічний ракурс» (номер держреєстрації №0112U003261), «Психологічні детермінанти розвитку особистості в умовах соціально-політичної трансформації українського суспільства» (номер держреєстрації №0115U003560). Тему дисертації затверджено вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 22/1 від 29.10.2014) та узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 322 від 17.05.2017 р.).

Мета роботи полягає у виявленні змісту психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт та визначенні засобів її підвищення.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження психологічних чинників особистісної стресостійкості та окреслити особливості переживання стресу дитиною-сиротою.

2. Побудувати теоретичну модель чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт, на основі якої розробити програму та процедуру дослідження цих чинників.

3. Виявити емпіричні характеристики психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт, розкрити їх зміст, характер впливу та побудувати узагальнену емпіричну модель досліджуваного явища.

4. Визначити основні напрями психологічної роботи з дітьми-сиротами та дати рекомендації щодо підвищення особистісної стресостійкості дітей-сиріт, які виховуються в закладах інтернатного типу.

Об'єкт дослідження – стресостійкість як динамічна інтегративна властивість особистості.

Предмет дослідження – психологічні чинники особистісної стресостійкості дітей-сиріт.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення завдань було застосовано комплекс методів, серед яких:

– теоретичні: дедуктивний (аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний) – для комплексного опису досліджуваного феномену; індуктивний – для встановлення закономірностей, систематизації, типологізації на основі результатів емпіричного дослідження; теоретичне моделювання – для побудови припущень щодо взаємодії досліджуваних явищ;

– емпіричні: для вивчення психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт було використано стандартизовані психодіагностичні методики: «Шкала психологічного стресу PSM-25», методика «Оцінка нервово-психічного напруження» (Т. Немчин), тест самооцінки стресостійкості С. Коухена і Г. Вілліансона, тест на визначення стресостійкості особистості (Н. Кіршева, Н.Рябчикова), особистісний опитувальник ЕРІ Г. Айзенка, експрес-діагностика рівня самооцінки (Н. Фетіскін), опитувальник самоставлення (В. Столін, С. Пантілеєв), методика «Діагностика соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерс, Р.Даймонд), методика діагностики рівня шкільної тривожності А. Філліпса,

методика оцінки локусу контролю Дж. Роттера (в модифікації А. Грецова), експрес-діагностика соціальних цінностей особистості (Л. Почебут), методика для діагностики навчальної мотивації (М. Матюхін, модифікація Н. Бадмаєвої), дослідження комунікативно-характерологічних тенденцій (Т. Лірі, модифікація Л. Собчик), методика на визначення інтегральних форм комунікативної агресивності (В. Бойко), діагностика емоційних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні (В.Бойко).

– математико-статистичні: якісний та кількісний аналіз емпіричних даних опрацьовано за допомогою комп'ютерної програми STATISTICA 8.0 із застосуванням параметричного критерію Стюдента – для встановлення відмінностей між дітьми-сиротами та дітьми із повних сімей; факторного аналізу із визначенням головних компонент та обертанням результатууючої нормативної матриці факторних навантажень методом Varimax – для з'ясування та пояснення того, як саме групуються взаємозалежні психологічні параметри в досліджуваних групах; дискримінантного аналізу – для визначення змінних, які найтісніше пов'язані зі стресостійкістю дітей та вказують на значення тих чи інших психологічних чинників у формуванні стресостійкості; регресійного аналізу – для визначення ступеню важливості кожного із чинників у детермінації досліджуваного явища.

– інтерпретаційні – для пояснення досліджуваних феноменів на основі теоретичної моделі та систематизації результатів якісного і кількісного аналізу дослідницького матеріалу.

Наукова новизна отриманих результатів:

Вперше:

– *визначено* психологічні чинники особистісної стресостійкості дітей-сиріт – самооцінка, самокерування, прийняття іншими, емоційний фон у взаєминах з учителями, підтримка близького оточення та *встановлено* характер їхнього впливу:

- підвищують особистісну стресостійкість *висока самооцінка* (адекватне ставлення до себе, реальна оцінка своїх можливостей, умінь та здібностей, упевненість у собі); *високий рівень здатності до самокерування* (спроможність адекватно оцінювати власні психічні стани, поведінку і керувати ними, самодисципліна, самоконтроль, саморефлексія); *прийняття іншими* (задоволення потреби в прийнятті, в емоційних контактах); *позитивний емоційний фон у взаєминах з учителями* (відсутність страхів і тривоги в спілкуванні з ними); *підтримка близького оточення* (високий рівень довіри до осіб, які допомагають у розв'язанні різноманітних життєвих проблем та надають психологічну підтримку);

- знижують особистісну стресостійкість *низька самооцінка* (непевненість у своїх силах, сором'язливість, бажання залишатися в тіні і не проявляти ініціативу); *низька здатність до самокерування* (неспроможність адекватно оцінювати власні психічні стани, поведінку, низький рівень самодисципліни, самоконтролю, саморефлексії); *неприйняття іншими* (незадоволеність потреби в прийнятті оточенням, почуття відстороненості, ізольованості, знехтування іншими); *негативний емоційний фон у взаєминах з учителями* (страх не відповідати еталону успішного учня, страх негативної оцінки та страх бути знехтуваним); *брак*

підтримки близького оточення (базова недовіра, почуття незахищеності, психологічний дискомфорт, соціальна депривація).

Поглиблено уявлення:

- про феномен стресостійкості – здійснено аналіз змісту, структури, основних компонентів, детермінант, функцій і механізмів стресостійкості особистості;

- про особливості прояву особистісної стресостійкості дітей-сиріт, що виховуються в закладах інтернатного типу, які ґрунтуються на виявлених індивідуально-психологічних особливостях та проявляються в здатності до подолання стресогенних впливів, включаючи особистісні ресурси і соціальний досвід, вміння інтеріоризувати досвід інших.

Набули подальшого розвитку:

- поняття психологічної, емоційної стійкості та стресостійкості в контексті їхнього становлення та розвитку в дітей-сиріт;

- зміст психолого-педагогічної роботи з підвищення рівня особистісної стресостійкості дітей-сиріт.

Практичне значення очікуваних наукових результатів полягатиме у можливості використання розробленої моделі психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт практичними психологами, соціальними працівниками, педагогами при вибудовуванні стратегій психолого-педагогічної роботи та надання соціальної допомоги різним категоріям дітей-сиріт із підвищення їхньої особистісної стресостійкості. Отримані емпіричні результати дослідження будуть корисними для вироблення рекомендацій із психологічної корекції, включаючи самокорекцію, спрямовану на підвищення стійкості до деструктивного впливу стрес-факторів. Основні положення дослідження можуть бути використані в навчальних курсах із загальної, соціальної, вікової, педагогічної, диференційної психології та соціальної педагогіки.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати емпіричних досліджень були представлені на: міжнародній науково-практичній конференції (23-24.01.2015 р., м. Одеса); на XIV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (2015 р., м. Переяслав-Хмельницький); на четвертій міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток особистості у рамках просторово-часової організації життєвого шляху» (25 квітня 2016 року); International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences: Conference Proceedings (June 28-30, 2016. Kielce: Holy Cross University); Medzinárodná vedecká konferencia «Realita a perspektívy vývoja spoločnosti: sociálne, psychologické a politické aspekty» (28–29 októbra, 2016, Sládkovičovo, Slovak Republic); на науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Психологічні проблеми сучасності» (2014-2016 рр., м. Львів); на звітній конференції кафедри психології ЛНУ ім. І. Франка (2015-2018 р., м. Львів); на конференції «Стан та перспективи розвитку педагогічних наук» (3.10.2014, м. Київ).

Результати дослідження узагальнено і систематизовано у вигляді циклу лекцій, практичних занять та тренінгів (курс «Психологічні особливості стресостійкості дітей-сиріт», 18 год.), які **було впроваджено:**

- на постійно діючих курсах підвищення кваліфікації працівників закладів інтернатного типу, що функціонують при Інституті післядипломної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка № 58 від 03.05.2018);

- в психолого-педагогічному циклі для підготовки фахівців на філософському факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка таких спеціальностей: «Загальна психологія», «Вікова психологія» та «Педагогічна психологія» (довідка № 1985-В від 02.05.2018);

- в планових науково-методичних семінарах (з періодичністю 1 раз в квартал) для директорів та заступників директорів із виховної роботи у школах-інтернатах та дитячих будинках, що функціонують при обласному управлінні освіти. (довідка № 01.10/1813 від 05.05.2018);

- в навчальних курсах «Практична психологія» та «Соціальна робота», що викладаються для студентів напрямку підготовки «Соціальна педагогіка». В Педагогічному коледжі Львівського національного університету ім. І. Франка (результати впровадження були заслухані на засіданні циклової комісії викладачів педагогіки та психології (Протокол № 3 від 16 квітня 2018 р.) та на Педагогічній раді коледжу (Протокол №6 від 22 травня 2018 р.);

- в навчально-методичному семінарі для сестер-черниць та волонтерів, що працюють із дітьми-сиротами при Церкві «Всіх святих українського народу», який діяв протягом 2 років;

- на виїзних семінарах, практичних тренінгах, що проводились на базі Сколівської школи-інтернат (м. Сколе, Львівська обл.), для вихователів і практичних психологів, які працюють у дитячих будинках та закладах інтернатного типу.

Публікації. Основний зміст роботи відображено у 7 одноосібних публікаціях, із них 6 статей – у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України, і 1 – у зарубіжному науковому виданні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 217 сторінок, основний зміст роботи викладено на 150 сторінках. Робота містить 18 рисунків та 17 таблиць. Список використаних джерел налічує 323 найменування, із них – 58 іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, описано методи дослідження, представлено наукову новизну, практичне значення, наведено дані про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «Теоретико-методологічні засади дослідження психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт» – представлено аналіз теоретичних підходів до вивчення стресу та стресостійкості та

з'ясовано стан дослідження даної проблеми в науковій літературі. Здійснено психологічний аналіз змісту, основних компонентів, детермінант, функцій і механізмів стресостійкості особистості. Конкретизовано співвідношення понять «стресостійкість», «психологічна стійкість» та «емоційна стійкість». Проаналізовано особливості переживання стресу та стресостійкості дітей-сиріт. Представлено теоретичну модель чинників стресостійкості дітей-сиріт.

Аналіз різноманіття поглядів і підходів щодо трактування «стресостійкості», показав, що вона ототожнюється з емоційною стійкістю (Дж. Гілфорд, С.Кравчук, В.Марищук, В.Мільман, В.Норакідзе, П.Фресс і ін.); розглядається як якість, риса, властивість, що впливає на характер діяльності (В.Абабков, А.Баранов, Дж.Грінберг, Г.Дубчак, М.Перре, Т.Циганчук та ін.); інтегральна, комплексна характеристика, що включає різні психологічні, фізіологічні та поведінкові компоненти (Б.Варданян, В.Суботін П.Зільберман); структурно-функціональна, динамічна, інтегративна властивість особистості, результат трансактного процесу зіткнення зі стресогенним фактором (М.Корольчук, В.Крайнюк); складна інтегративна характеристика, що визначає здатність людини протистояти стресовому впливу, долати чи пристосовуватись до стресових ситуацій, без шкоди для здоров'я і якості виконуваної діяльності (Б.Варданян, А.Маклаков, В.Марищук, К.Судаков).

В аналізі стресостійкості дітей-сиріт послуговуємося визначенням, запропонованим В.Крайнюк, яка розглядає стресостійкість як структурно-функціональну, динамічну, інтегративну властивість особистості – результат трансактного процесу зіткнення індивіда зі стресогенним фактором, що включає процес саморегуляції, когнітивну репрезентацію, об'єктивну характеристику ситуації та вимоги до особистості. Аналіз досліджень, які вивчали детермінацію стійкості особистості до стресу засвідчив, що в якості чинників постають, як функціональні можливості окремих систем організму (В.Небиліцин), стійкі ознаки емоційності (С.Кравчук), урівноваженість, вольовий самоконтроль (В.Крайнюк), так і життєвий досвід особистості (Т.Титаренко), значущість ситуації (Л.Єрмолаєва, Ю.Сосновікова) та її суб'єктивна оцінка (Н.Наєнко, Ю.Некрасова) тощо.

Згідно класифікації чинників стресостійкості (А.Гурич, М.Черпіта) до *зовнішніх чинників* віднесено оцінку стресової ситуації, стратегії подолання стресу, ступінь переробки травматичного досвіду, соціальну підтримку та інші. Відповідно, до *внутрішніх* – врівноваженість, самоконтроль, самовладання, упевненість у собі, розвиненість комунікативної сфери, інтернальний локус контролю та інші.

Стресові переживання дітей-сиріт пов'язані із порушенням звичного укладу життя (Дж.Боулбі, Я.Гошовський, І.Дубровіна, М.Раттер, Г.Хомич), переживанням негативних емоцій (А.Машкаринець-Бутко, А.Пашина, В.Старцева), із труднощами в адаптації (О. Безпалько, Л. Варяниця, О.Ващенко), та міжособистісній взаємодії (М.Лісіна, В.Мухіна, І.Назарова), проблемами прийняття й схвалення іншими (Г.Бевз, А.Капська, В.Кузьминський, С.Мещерякова, О.Смук), шкільною завантаженістю (Н.Маланкіна) протиріччями пов'язаними із неможливістю самореалізації і саморозвитку (А.Прихожан, Н.Толстих) та ін.

На основі теоретичного аналізу проблеми стресостійкості, її чинників, урахування вікових особливостей, специфіки життєвої ситуації, наявного індивідуального досвіду дітей-сиріт розроблено теоретичну модель чинників

особистісної стресостійкості дітей-сиріт, в якій представлено три групи чинників, що впливають на психофізіологічний, когнітивно-рефлексивний, емоційно-вольовий, мотиваційно-ціннісний і комунікативний компоненти стресостійкості: *об'єктивні* (вік прибуття до інтернату і час перебування в ньому, біологічний вік, стать, наявність родичів, параметри стресової ситуації (сила дії стресогенних чинників, раптовість та тривалість їх дії; мінливість стресогенної ситуації, її невизначеність та ймовірність повтору)), *суб'єктивні* (індивідуально-психологічні особливості (темперамент, характер, здібності), індивідуальна витривалість, локус-контролю, здатність до адаптації, Я-концепція, мотивація, цінності, здатність до контролю емоцій, емоційні бар'єри спілкування, довіра) та *життєва ситуація дітей-сиріт*, яка визначається оточенням, місцем проживання, навчальною та іншими видами діяльності). Цю модель покладено в основу розробки програми та процедури дослідження психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт.

У другому розділі – **«Організаційно-методичне забезпечення емпіричного дослідження психологічних чинників стресостійкості дітей-сиріт»** – представлено програму та висвітлено питання організації емпіричного дослідження психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт. Обґрунтовано добір психодіагностичного інструментарію дослідження стресостійкості, охарактеризовано групу досліджуваних та представлено аналіз емпіричних даних.

Емпіричне дослідження проходило у три етапи: *на першому* – розроблено план емпіричного дослідження, проведено пілотне дослідження, визначено емпіричні показники, підбрано та обґрунтовано методичний інструментарій, обрано групу досліджуваних; *на другому* – зібрано емпіричні дані, проведено статистичне опрацювання, з метою визначення рівнів стресостійкості досліджуваних; визначити емпіричні характеристики психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт; *на третьому* етапі здійснено аналіз, інтерпретацію отриманих даних, розкрито зміст психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт та представлено їх в емпіричній моделі.

Загалом у дослідженні взяли участь 482 осіб, із них 264 – в пілотному дослідженні і 218 осіб – в основному емпіричному дослідженні. Групу досліджуваних склали діти-сироти, що виховуються в закладах інтернатного типу (123 особи) та діти із повних сімей (95 осіб). Дослідження стресостійкості дітей-сиріт проводилося в школах та освітніх установах Львівської, Івано-Франківської областей та в будинках сімейного типу. На етапі пілотного дослідження було включено дітей-сиріт, яких усиновили прийомні сім'ї. Проте, надалі дану групу було виключено з основного дослідження, із-за діючого законодавства щодо конфіденційності усиновлення.

У процесі основного дослідження застосовано стандартизовані тести-опитувальники, за допомогою яких вимірювалися виділені у пілотному дослідженні такі емпіричні показники: рівень стресостійкості, самооцінка стресостійкості, шкала психологічного стресу, оцінка нервово-психічної напруги, екстраверсія-інтроверсія, нейротизм, самоставлення, самооцінка, тривожність, невміння управляти емоціями, інтегральні форми комунікативної агресивності, мотиви навчальної діяльності,

соціальні цінності, типи міжособових стосунків, інтернальність, адаптація, сприйняття інших, емоційний комфорт та ін.

Первинні результати дослідження було введено у комп'ютерне середовище програм Microsoft Office Excel; Statistica 8.0 та статистично опрацьовано.

У третьому розділі – «**Результати емпіричного дослідження психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт**» – представлено аналіз результатів емпіричної перевірки теоретичної моделі чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт, визначено зміст психологічних чинників та особливості їхнього впливу на стресостійкість дітей-сиріт. Представлено рекомендації із психолого-педагогічної роботи з підвищення рівня особистісної стресостійкості дітей-сиріт, визначено етапи такої роботи (діагностичний, консультативно-інтерпретаційний, формувальний), мету та зміст її на кожному з них.

З результатами порівняльного аналізу, проведеного за допомогою критерію t-test Стьюдента для незв'язаних вибірок, виявлено, що між дітьми-сиротами, що виховуються в інтернаті та дітьми, які від народження виховуються у повних сім'ях, є суттєві відмінності в особливостях прояву особистісної стресостійкості – показники за шкалою психологічного стресу ($p < 0,001$) та нервово-психічної напруги ($p < 0,05$) у дітей-сиріт значно вищі, натомість показники самоствалення ($p < 0,01$), самоінтересу ($p < 0,001$) і самооцінки ($p < 0,05$) – нижчі у порівнянні з дітьми із повних сімей.

У дітей-сиріт, порівняно із дітьми із повних сімей, виявлено вищі результати за шкалами: тривожність ($p < 0,01$), страх ситуації перевірки знань ($p < 0,001$), страхи та проблеми в стосунках з учителями ($p < 0,01$). Це свідчить про те, що дітям-сиротам в більшій мірі характерні: неприйняття свого Я, конфліктність стосовно себе, відсутність очікувань позитивного ставлення до себе від оточуючих, відсутність інтересу до власних почуттів, думок, свого внутрішнього світу, сумнів в тому, що можна бути комусь цікавим.

З метою сконцентрувати вихідну інформацію, представлену у вигляді масиву даних (емпіричних показників) і виразити якомога більшу кількість ознак через якомога меншу кількість характеристик, застосовувався факторний аналіз. За результатами факторного аналізу у групі дітей-сиріт було виділено сім факторів, що сукупно пояснюють 46 % дисперсії: «позитивне самоствалення як засіб адаптації до стресу» (внесок у сумарну дисперсію 16,5%), «стилі міжособистісних взаємин» (8,7%), «контроль над агресією» (5,4%), «ціннісні орієнтації» (4,6%), «тривожність як перешкода досягнення успіху» (3,8%), «самоствалення» (3,7%), «схильність до домінування» (3%). У групі дітей із повних сімей в результаті факторного аналізу також виділено сім факторів (загалом пояснюють 49% дисперсії): «позитивне самоствалення як умова досягнення успіху» (внесок у сумарну дисперсію 15,1%), «стилі міжособистісних взаємин» (8,8%), «ціннісні орієнтації» (6,2%), «агресія, домінування негативних емоцій» (6%), «самооцінка» (5%), «тривожність» (4,1%), «адаптивність» (3,6%). Отож, виявлено та описано ряд спільних та відмінних факторів у двох досліджуваних групах:

- розкрито, що одним із найвагоміших факторів для обох досліджуваних груп є позитивне самоствалення, проте, суттєва різниця в тому, що у групі дітей-сиріт воно виступає засобом адаптації до стресу, в той же час, у дітей з сімей – умовою

досягнення успіху. До того ж, у сиріт виокремився фактор «тривожність як перешкода досягненню успіху».

- фактор «ціннісні орієнтації» також виділений в обох групах, однак змістове наповнення показників цінностей різне, діти із інтернату роблять акцент на соціальних цінностях, а діти із сімей – на сімейних.

- неочікуваним виявилось, що у факторній структурі дітей-сиріт виокремився фактор «контроль над агресією», а у дітей із сімей – «агресія, домінування негативних емоцій».

В результаті факторного аналізу встановлено, що стресостійкість у дітей-сиріт зумовлюється наступними латентними факторами: «позитивне самоставлення як засіб адаптації до стресу» (факторне навантаження показника стресостійкості становить 0,234576), «тривожність як перешкода досягненню успіху» (факторне навантаження становить -0,297378), «самоставлення»; (факторне навантаження становить 0,326233). Натомість в групі для порівняння (діти із повних сімей) стресостійкість зумовлена лише показниками фактора «самооцінка». Тому, надалі дискримінантний аналіз проводився за змінними, які пов'язані із цими чотирма факторами.

Для прийняття рішення про те, які змінні диференціюють найбільшою мірою дві групи (дітей-сиріт та дітей із повних сімей) проводився дискримінантний аналіз.

В якості залежної змінної обрано рівень стресостійкості, в якості незалежних змінних – психологічні параметри, які було виявлено у результаті факторного аналізу. Отже, методом дискримінантного аналізу (Wilks'Lambda = ,58331; F (12,205)=12,204 при $p < 0,0000$) було виявлено 12 змінних. Найбільш контрастно вибірку дискримінують наявність родичів, локус-контролю, самозвинування, самоінтерес, проблеми і страхи у стосунках з вчителями.

Процедура множинної регресії даних проводилась для двох груп досліджуваних: діти-сироти та діти із повних сімей. В якості незалежних змінних використовувалися отримані в результаті дискримінантного аналізу психологічні показники. В якості залежної змінної обрано стресостійкість. Як алгоритм включення незалежних змінних (предикторів) до рівняння регресії було обрано метод одномоментного відбору.

Отже, в результаті проведення процедури множинної регресії даних, отриманих в групі досліджуваних дітей-сиріт, було виокремлено 5 вагомих чинників. Отримана регресійна модель пояснює 67% дисперсії, коефіцієнт множинної кореляції становить $R=0,8222$. Розрахована регресійна модель є значущою за критерієм F-Фішера ($F=14,885$, $p < 0,0000$). Згідно з даними регресійної моделі психологічних чинників, що детермінують рівень стресостійкості, найбільш значущими (виходячи з значень коефіцієнтів регресії) є внесок таких чинників: «Наявність і підтримка родичів» ($\beta=0,634$, $p < 0,000$), «Самооцінка» ($\beta=0,331$, $p < 0,000$), «Прийняття іншими» ($\beta=0,171$, $p < 0,027$), «Самокерівництво» ($\beta=-0,152$, $p < 0,033$), та «Проблеми і страхи у стосунках з вчителями» ($\beta=-0,144$, $p < 0,028$). Перевірка «залишків» регресійного аналізу дає підстави стверджувати, що модель є досить коректною, оскільки коефіцієнт Колмогорова-Смірнова (K-S) дорівнює 0,04574, $p=0,1940$, що перевищує 0,05 ($p > 0,05$). Отже, рівняння є таким: $Y=0,634$ наявність родичів $+0,331$ самооцінка $+0,171$ прийняття іншими $-0,152$

самокерівництво -0,144 проблеми і страхи у стосунках із вчителями.

Отже, регресійний аналіз дозволив визначити психологічні чинники особистісної стресостійкості дітей-сиріт: самооцінка, самокерування, прийняття іншими, підтримка близького оточення, емоційний фон у взаєминах із вчителями та охарактеризувати особливості їхнього впливу, як такого, що підвищує чи знижує рівень стресостійкості саме дітей-сиріт. Отримані результати постали основою для побудови моделі психологічних чинників стресостійкості дітей-сиріт (рис.1).

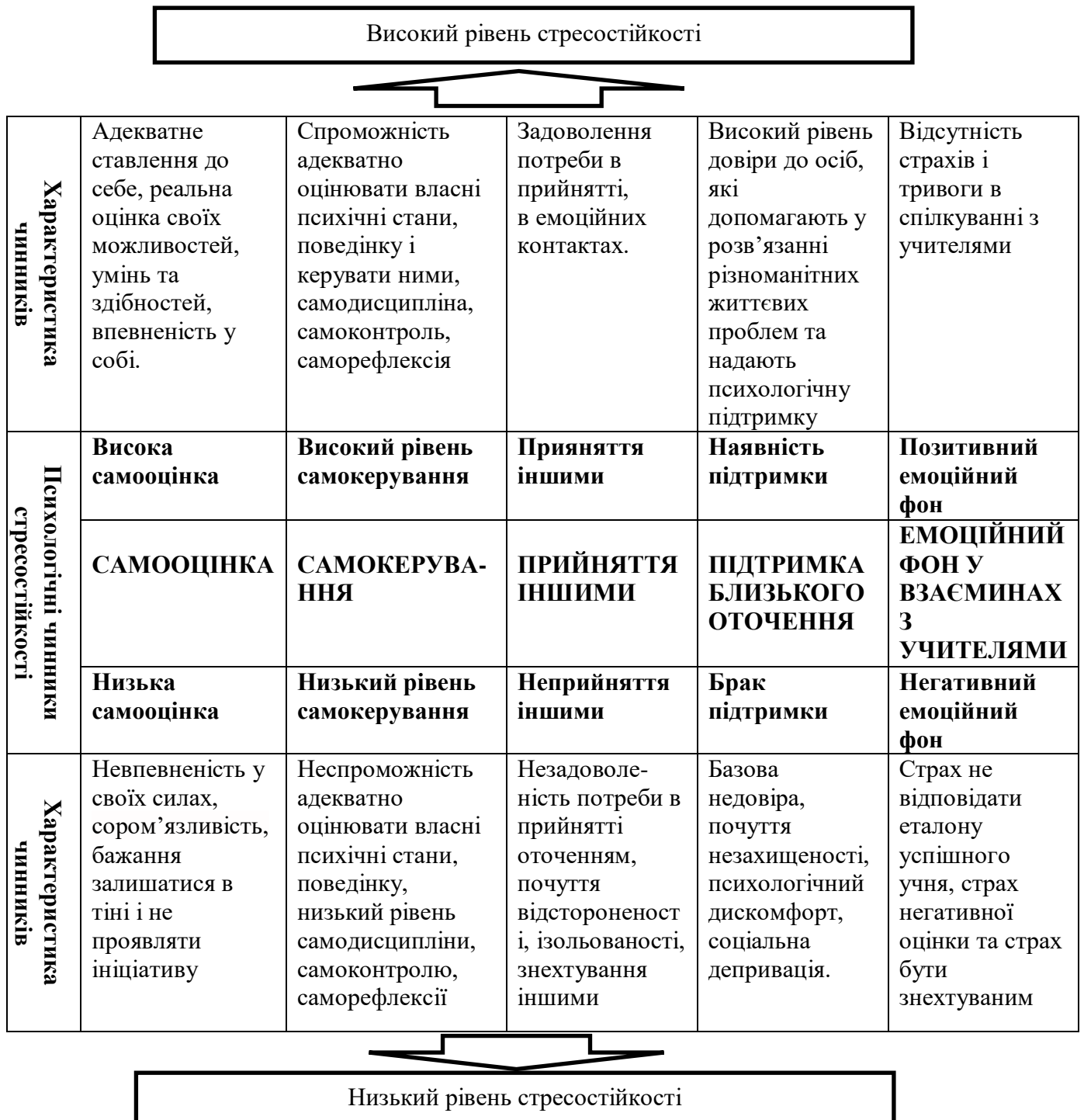

Рис.1. Модель психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт

В результаті проведення процедури множинної регресії даних, отриманих в групі досліджуваних для порівняння (діти із повних сімей), було виокремлено лише 2 вагомні чинники: самооцінка ($\beta=0,512$ ($p<0,000$)) та самозвинувачення ($\beta=-0,197$ ($p<0,048$)). Коефіцієнт множинної кореляції R складає 0,608461 коефіцієнт детермінації R^2 дорівнює 0,370225 коефіцієнт Фішера $F=6,319598$ при рівні значущості $p < 0,000002$. Хоча сукупною дією психологічних показників (предикторів) визначається не дуже великий відсоток дисперсії стресостійкості дітей із сімей, лише 37 %, тим не менше значущість коефіцієнтів регресії дозволяє розглядати визначені змінні як чинники, що впливають на стресостійкість. Слід лише додати, що визначені змінні моделі, зважаючи на складність феномену стресостійкості особистості, а отже й їх полідетермінованість, не можуть відігравати роль єдиних чинників стресостійкості, вони діють разом з іншими, не врахованими в цій моделі. Тому, абсолютно обґрунтовано те, що регресійна модель для дітей із повних сімей пояснює лише 37% даних. До того ж, у нашій роботі акцент зроблено на психологічних чинниках стресостійкості актуальних саме для дітей-сиріт.

За результатами дослідження психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт розроблено рекомендації психологам, вихователям, педагогам закладів інтернатного типу із проведення корекційно-розвивальної психолого-педагогічної роботи, спрямованої на подолання підвищеної тривожності, невпевненості в своїх силах, формування адекватної самооцінки та підвищення особистісної стресостійкості дітей-сиріт.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявляється у визначенні психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт та окресленні основних напрямів психолого-педагогічної роботи з підвищення їхньої стресостійкості. Отримані результати дають змогу зробити такі висновки.

1. Стресостійкість розглянуто як динамічну, інтегративну властивість особистості, як результат взаємодії зі стресогенним фактором, що включає процес саморегуляції, когнітивну репрезентацію, об'єктивну характеристику ситуації та вимоги до особистості. Вона формується в процесі зіткнення особистості зі стресогенними факторами, що багаторазово повторюються в різних ситуаціях та залежать від розуміння життєвої ситуації, адекватних суджень у її інтерпретації, раціональної оцінки та можливості прогнозування своїх дій, здатності обирати адекватні засоби долаття стресу.

Визначено, що найбільшими стресовими подіями для дітей-сиріт є: рання травмованість унаслідок смерті біологічних батьків або відмови батьків від дітей, жорстоке ставлення чи експлуатація дітей, фізичні і психічні травми раннього дитинства, зловживання дітьми з боку дорослих та ін. Переживання стресу дитиною-сиротою посилюється життєвою ситуацією, яку дитина-сирота, що перебуває всередині неї, оцінює, інтерпретує і розуміє як важку для себе. До того ж, таку оцінку спотворює соціальна ізоляція, адже діти-сироти не мають змоги спостерігати різноманіття варіантів і моделей поведінки під час стресу. Сприймання

ситуацій залежить, по-перше, від індивідуальної специфіки її когнітивної оцінки, по-друге, від особистісних ресурсів стресостійкості та варіантів використання їх дитиною.

2. За результатами теоретичного аналізу проблеми розроблено теоретичну модель чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт, яку представлено *об'єктивними чинниками* – вік прибуття до інтернату і час перебування в ньому, біологічний вік, стать, соціальна підтримка, ізоляція, наявність родичів; *суб'єктивними (психологічними) чинниками* – індивідуально-психологічні особливості, індивідуальна витривалість і діапазон функціональних можливостей організму, локус-контролю, адаптація, Я-концепція, мотивація, цінності, настанови, здатність до контролю емоцій, емоційні бар'єри спілкування, комунікативність, довіра та *життєвою ситуацією*, що виділилась як *окремих чинник* і може бути як критичною стресовою, так і позитивною та визначає поведінку дитини залежно від того, як вона сприймає і переживає її. Показано, що ці чинники впливають на такі структурні компоненти стресостійкості, як психофізіологічний, когнітивно-рефлексивний, емоційно-вольовий, мотиваційно-ціннісний і комунікативний.

3. Визначено *психологічні чинники* особистісної стресостійкості дітей-сиріт – *самооцінка, самокерування, прийняття іншими, емоційний фон у взаєминах з учителями, підтримка близького оточення*. Побудована за результатами регресійного аналізу емпірична модель психологічних чинників стресостійкості дітей-сиріт ілюструє як саме визначені чинники впливають на їхню стресостійкість.

Особистісну стресостійкість дітей-сиріт *підвищують*: *висока самооцінка* (адекватне ставлення до себе, реальна оцінка своїх можливостей, умінь та здібностей, упевненість у собі); *високий рівень здатності до самокерування* (спроможність адекватно оцінювати власні психічні стани, поведінку і керувати ними, самодисципліна, самоконтроль, саморефлексія); *прийняття іншими* (задоволення потреби в прийнятті, в емоційних контактах); *позитивний емоційний фон у взаєминах з учителями* (відсутність страхів і тривоги в спілкуванні з ними); *підтримка близького оточення* (високий рівень довіри до осіб, які допомагають у розв'язанні різноманітних життєвих проблем та надають психологічну підтримку).

Натомість, *низька самооцінка* (невпевненість у своїх силах, сором'язливість, бажання залишатися в тіні і не проявляти ініціативу); *низька здатність до самокерування* (неспроможність адекватно оцінювати власні психічні стани, поведінку, низький рівень самодисципліни, самоконтролю, саморефлексії); *неприйняття іншими* (незадоволеність потреби в прийнятті оточенням, почуття відстороненості, ізолюваності, знехтування іншими); *негативний емоційний фон у взаєминах з учителями* (страх не відповідати еталону успішного учня, страх негативної оцінки та страх бути знехтуваним); *брак підтримки близького оточення* (базова недовіра, почуття незахищеності, психологічний дискомфорт, соціальна депривація) *знижують* особистісну стресостійкість дітей-сиріт.

4. Отримані результати покладено в основу рекомендацій щодо психолого-педагогічної роботи з підвищення рівня особистісної стресостійкості дітей-сиріт. Визначено етапи такої роботи (діагностичний, консультативно-інтерпретаційний, формувальний), мету та зміст її на кожному з них. Розкрито зміст комплексної діагностичної роботи та охарактеризовано її специфіку для практичних психологів,

соціальних педагогів, педагогічних та медичних працівників, що дозволить визначити рівень стресостійкості дитини-сироти та постане основою для складання психолого-педагогічної характеристики такої дитини. Консультативно-інтерпретаційний етап включає в себе аналіз результатів діагностики та розробку комплексу рекомендацій дитині-сироті, вихователям та педагогам, щодо створення умов підвищення стійкості до стресу. Формувальний етап передбачає зниження впливу стресових факторів, з одного боку, і розвиток когнітивно-рефлексивного, емоційного, мотиваційно-ціннісного і комунікативного компонентів стресостійкості, з іншого. Така робота може здійснюватися за допомогою таких засобів як соціально-психологічний тренінг, групи підтримки, організовані за сімейним типом та інші.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні динаміки та особливостей прояву стресостійкості дітей-сиріт при переході до самостійного життя; в розробці й запровадженні корекційно-розвивальних програм підвищення психологічної стійкості особистості в стресових ситуаціях різного рівня складності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Публікації у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:

1. Стельмащук Х. Р. Психологічні аспекти формування довірливих стосунків у дітей-сиріт як одна із умов стресостійкості /Х.Р. Стельмащук //Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 28. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С.539-551

2. Стельмащук Х. Р. Психологічні фактори подолання стресу /Х.Р.Стельмащук //Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України – Вип. 29. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – С. 671-685

3. Стельмащук Х. Р. Особливості мотиваційно-ціннісної сфери дітей-сиріт /Х.Р. Стельмащук //Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського «Наука і освіта». – 2015. – №7 – С. 94-100.

4. Стельмащук Х. Р. Фактори, які впливають на особистісне становлення різних категорій дітей-сиріт /Х.Р. Стельмащук //Науковий журнал «Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Серія : «Психологія» – Том.21 – Вип. 1 (39). – Одеса : «Астропринт», 2016. – С. 187-198

5. Стельмащук Х. Р. Особливості самоставлення та міжособистісної взаємодії у дітей сиріт, що виховуються в закладах інтернатного типу /Х.Р.Стельмащук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки» – Том.1. – Вип.4. – Херсон : «Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 91-96.

6. Стельмащук Х. Р. Психологічні компоненти стресостійкості дитини-сироти / Х.Р. Стельмащук // Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. – № 7. – Вип. 17. – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. – С. 136-151.

Публікації у зарубіжних наукових виданнях:

7. Стельмащук К. Р. Стрессоустойчивость как феномен: особенности стрессоустойчивости различных категорий детей-сирот /К.Р. Стельмащук //Навукова-тэарэтычны і навукова-метадычны часопіс «Адукацыя і выхаванне» – Вип. 11 (299). – Минск : РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2016. – С. 18-23.

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Стельмащук Х. Р. Психологічний механізм стресостійкості підлітків-сиріт / Х.Р. Стельмащук //Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал. – 2014. – № 4. – С. 189-199.

2. Стельмащук Х.Р. Психологічні особливості стресостійкості дітей-сиріт //Психологічні проблеми сучасності : тези XI науково-практичної конференції студентів та молодих вчених з міжнародною участю, (м. Львів, 15-16.05.2014). – Львів, 2014. – С. 118-121.

3. Стельмащук Х.Р. Психологічні особливості стресостійкості дітей-сиріт //Стан та перспективи розвитку педагогічних наук (м. Київ, 3.10.2014). – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології» – 2014. – С. 90-93.

4. Стельмащук Х.Р. Стресостійкість як необхідна умова адаптації до закладів інтернатного типу // Педагогіка і психологія сьогодення: теорія та практика: Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (23-24. 01.2015 р., м. Одеса) – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки» – 2015. – С. 29-32.

5. Стельмащук Х.Р. Чинники стресостійкості дітей-сиріт //Тези звітної наукової конференції філософського факультету за 2014 рік / Відп. за випуск Л. Рижак. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – С. 151-153.

6. Стельмащук Х.Р. Психологічний аналіз понять психологічної, емоційної та стресостійкості // Психологічні проблеми сучасності : Тези XII науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. Львів, 14-15 травня 2015 року. – Львів, 2015. – С. 51-54.

7. Стельмащук Х.Р. Проблема стресостійкості дітей-сиріт //Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – С. 285-289.

8. Стельмащук Х. Р. Психологічні аспекти особистісного становлення різних категорій дітей-сиріт //Психологічні проблеми сучасності: Тези XIII науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. Львів, 11-12 травня 2016 року. – Львів, 2016. – С.53-55.

9. Стельмащук Х. Р. Психологічні аспекти особистісного становлення різних категорій дітей-сиріт //International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences: Conference Proceedings, June 28-30, 2016. Kielce : Holy Cross University. – P. 113-116.

10. Стельмащук Х.Р. Суб'єктивна оцінка стресу та її роль в стресостійкості //Medzinárodná vedecká konferencia «Realita a perspektívy vývoja spoločnosti: sociálne, psychologické a politické aspekty», Sládkovičovo, Slovak Republic 28–29 októbra – 2016. – Р. 117-120.

11. Стельмащук Х.Р. Психологічний механізм стресостійкості особистості //Психологічні детермінанти розвитку особистості в умовах соціально-психологічної трансформації українського суспільства: Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 25-річчя кафедри психології / Відп. за випуск С.Грабовська. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 165-168.

12. Стельмащук Х.Р. Самоставлення як чинник стресостійкості дітей-сиріт, що виховуються в закладах інтернатного типу //Тези XIV науково-практичної конференції студентів та молодих вчених: «Психологічні проблеми сучасності» – Львів, 2017. – С.53-55.

13. Стельмащук Х.Р. Структура стресостійкості дітей-сиріт, що виховуються в закладах інтернатного типу //Тези звітної наукової конференції філософського факультету / Відп. за випуск Л. Рижак, О. Квас. – Дрогобич : ТзОВ «Трек-ЛТД», 2017. – С. 270-273.

14. Стельмащук Х. Р. Психологічна характеристика дітей-сиріт із різним рівнем стресостійкості //Психологічні науки: теорія і практика сучасної науки: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 17-18 серпня 2018 р. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. – С. 29-35.

АНОТАЦІЇ

Стельмащук Х. Р. Психологічні чинники особистісної стресостійкості дітей-сиріт. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2019. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ, 2019.

У дисертації подано теоретичне узагальнення та емпіричне розв'язання проблеми психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт. Стресостійкість розглядається як динамічна інтегративна властивість особистості, основними компонентами якої є психофізіологічний, когнітивно-рефлексивний, емоційно-вольовий, мотиваційно-ціннісний та комунікативний. Проаналізовано особливості переживання стресу дітьми-сиротами та показники їх стресостійкості. Визначено психологічні чинники особистісної стресостійкості дітей-сиріт (самооцінка, самокерування, прийняття іншими, емоційний фон у взаєминах з учителями, підтримка близького оточення), розкрито зміст та особливості їхнього впливу на стресостійкість цих дітей. Окреслено основні напрями психолого-педагогічної роботи та надано рекомендації із підвищення рівня особистісної стресостійкості дітей-сиріт.

Ключові слова: стресостійкість, психологічні чинники стресостійкості, самооцінка, самокерування, прийняття іншими, підтримка оточення, емоційний фон у взаєминах, діти-сироти.

Стельмашук Х. Р. Психологические факторы личностной стрессоустойчивости детей-сирот. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Львовский национальный университет имени Ивана Франка, Львов, 2019. – Институт социальной и политической психологии НАПН Украины. – Киев, 2019.

В диссертации представлено теоретическое обобщение и эмпирическое решения проблемы психологических факторов личностной стрессоустойчивости детей-сирот. Стессоустойчивость рассматривается как динамическое интегративное свойство личности, основными компонентами которого являются психофизиологический, когнитивно-рефлективный, эмоционально-волевой, мотивационно-ценностный и коммуникативный. Проанализированы особенности переживания стресса детьми-сиротами и показатели их стрессоустойчивости. Определены факторы личностной стрессоустойчивости детей-сирот (самооценка, саморуководство, принятие другими, эмоциональный фон во взаимоотношениях с учителями, поддержка близкого окружения), раскрыто содержание и особенности их влияния на стрессоустойчивость этих детей. Определены основные направления психолого-педагогической работы и даны рекомендации по повышению уровня личностной стрессоустойчивости детей-сирот.

Ключевые слова: стрессоустойчивость, причины стрессоустойчивости, самооценка, саморуководство, принятие другими, поддержка окружения, эмоциональный фон в отношениях, дети-сироты.

Stelmashchuk Kh.R. Psychological Factors of Personal Stress Resistance of Orphaned Children. - As manuscript.

Thesis for the Candidate of Psychological Sciences degree in the specialty 19.00.01 "General Psychology, History of Psychology". – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2019. – Institute for Social and Political Psychology of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

Thesis presents theoretical generalization and empirical solution of the problem of psychological factors of personal stress resistance of orphans.

Stress resistance is considered as a dynamic integrative property of the individual, the main parts of which are psycho-physiological, cognitive-reflexive, emotional-willed, motivational-evaluative and communicative component.

This property has a multi-level determination and is conditioned both by personal characteristics of the individual, and conditions of the environment. The peculiarities of the stress experience and the indicators of the stress resistance of the orphans are analyzed.

In addition, the resources of stress resistance have been described and their role in adaptation of an orphaned child to different real-life situations has been indicated.

On the basis of a thorough analysis of the problem, critical analysis of scientific literature and empirical research, *psychological factors* of personal stress resistance of orphans are determined - *self-esteem, self-management, acceptance of others, emotional background in relationships with teachers, support of the close environment* and the nature of their influence on the stress resistance is revealed.

The personal stress resistance of the orphans *is increased by: high self-esteem* (adequate attitude towards oneself, real assessment of their capabilities, skills and abilities, self-confidence); *high level of self-management* (ability to properly estimate their own mental states, behavior and control them, self-discipline, self-control, self-reflection); *acceptance of others* (satisfaction of the need for acceptance, in emotional contacts); *positive emotional background in relationships with teachers* (lack of fears and anxiety in communicating with them); *support of the close environment* (high level of trust to people who help with solving of the various life problems and providing psychological support). *A low self-esteem* (uncertainty in their strength, shyness, the desire to stay in the shadow and not to be initiative); *low self-management ability* (inability to properly estimate their own mental states, behavior, low level of self-discipline, self-control, self-reflection); *rejection of others* (dissatisfaction with the need to be accepted by the environment, a sense of detachment, isolation, neglect by others); *a negative emotional background in relationships with teachers* (a fear not to correspond to the standard of a successful student, the fear of negative evaluation and fear to be neglected); *the lack of support from the close environment* (basic distrust, feeling of insecurity, psychological discomfort, social deprivation) *reduce* the personal stress resistance of orphans instead.

The obtained results are the basis for recommendations on psychological and pedagogical work on raising the level of personal stress resistance of the orphans. The following stages of work (diagnostic, consulting-interpretive, forming), purpose and content of it on each of them are determined. The content of comprehensive diagnostic work is revealed and its specificity is described for practical psychologists, social pedagogues, pedagogical and medical workers, which will determine the level of stress resistance of the orphans and will provide the basis for compilation of the psychological and pedagogical characteristics of such a child. The consultative-interpretative stage includes an analysis of the results of diagnosis and the development of a set of recommendations for the orphan, educators and teachers regarding the creation of conditions for increasing the stress resistance. The formation stage involves reducing the influence of stress factors, on the one hand, and the development of cognitive-reflexive, emotional, motivational-value and communicative components of stress resistance, on the other. Such work can be carried out using such means as social psychological training, support groups, organized by the family type and others.

Key words: stress resistance, psychological factors of stress resistance, self-esteem, self-management, acceptance of others, support of the environment, emotional background in relationships, orphans.